

Martina Piko - Rustia

»Zgodbe« za etnologijo in zgodovino.
 Življenjepisi koroških Slovencev

Autorica v članku razpravlja o preobratu zgodovinskih teorij v smer narativnosti in o pomenski širitvi pojma zgodovina v smer usakdanje zgodovine. Med zgodovino in etnologijo je danes mnogo skupnih raziskovalnih področij, kvalitativne raziskave pa so se uveljavile v obeh vedah. Ob primeru zbirke Tako smo živeli – Življenjepisi koroških Slovencev autorica razpravlja o uporabnosti autobiografske metode v zgodovini in etnologiji.

*The author discusses the shift in focus of historiographic methods toward autobiographic narrations and the history of everyday life. Contemporary history and ethnology share many common research areas. Using the **Tako smo živeli – Življenjepisi koroških Slovencev** (This Is How We Used to Live – Autobiographies of Carinthian Slovenes) series of publications as an example the author examines the applicability of the autobiographic method in history and in ethnology.*

Uvod

Preobrat v smer sodobne zgodovinske teorije, ki je »retoriko« odkrila kot način mišljenja, se je v avstrijskem prostoru začel pred dvajsetimi leti, medtem ko so pred tem pripovedovanje kot obliko in vsebino zgodovinske zavesti dolgo intenzivno odklanjali. Nov način razmišljanja sega na več ravni, splošno pa je zanj značilno, da so v žarišče pozornosti prišla osebna doživljanja in dejanja namesto prejšnjih splošnih ugotovitev, prav tako je danes v ospredju »zgodovina malih ljudi« v nasprotju z zgodovino vladajočih, navsezadnje pa je zgodovinopisje odkrilo tudi vsakdanje življenje, s tem pa se je bistveno razširil kanon zgodovinskih tem.

Posamezni zgodovinarji ugotavljajo, da je sodobna zgodovina bolj podobna literaturi kot znanosti. Objektivnost ni več pomembna, ker ni več »zgodovinskih objektov«. Na mesto objektivnosti je stopilo moralno vrednotenje družbenega razvoja, kar tudi pomeni, da je znanost postala sredstvo za izvajanje moči, vendar ne več za vladajoče, temveč za nižje socialne plasti, manjšine, za družbene izobčence; pravilneje bi lahko ugotovili, da

je sredstvo za »emancipacijo«, npr. življenjske zgodbe kmetov, delavcev, obrtnikov, pripadnikov etničnih in drugih manjšinskih skupnosti, prostitutk, narkomanov idr.¹

Razprava o pomenu retorike in narativnosti v zgodovinskih vedah odpira nova vprašanja tudi za etnologijo, za katero so osebna pričevanja pomemben znanstveni vir. Nehote smo se zgodovinarji in etnologi znašli na skupnem področju t. i. vsakdanje zgodovine oz. kulture vsakdanjosti, pri čemer ne moremo govoriti o skupnem pogledu na to vprašanje, ne med zgodovinarji, ne med etnologi. Posamezni zgodovinarji raziskovalno področje vsakdanje zgodovine ne sprejemajo kot resne znanosti (v nemškem prostoru jo označujejo s »*fröhliche Wissenschaft*«, torej »vesela« znanost), prav tako pa tudi nekateri etnologi z nerazumevanjem spremljajo nov razvoj v zgodovinskih vedah, pa tudi v svoji vedi.

Za razvoj znanstvenih disciplin danes na splošno ugotavljajo, da se nahajajo v t. i. »postmoderni«, za katero je značilno soobstajanje velikega števila teorij, metod, modelov, spoznanj, analiz. Za sodoben razvoj znanstvenih disciplin ugotavljajo – poleg pluralizma mnenj – tudi druge splošne značilnosti, kot so zahteva po interdisciplinarnih in interkulturnih projektih, raziskovanje skupinskih regionalnih identitet (namesto nacionalnih) in t. i. »multiplih identitet« posameznika, pomensko širitev pojma kultura (kultura ni več področje elit), obsežnejšo uporabo kvalitativnih metod namesto kvantitativnih, mikroraziskave namesto makroraziskav, pomanjkanje teoretičnih diskusij, večanje pomena retorike in intuitivnega dojemanja raziskovalcev (»branje med vrsticami«), vključevanje refleksije raziskovalčeve avtobiografije, možnost »moralnega« vrednotenja namesto objektivnosti in končno, vendar ne najmanj pomembno zahtevo po aplikativnosti – navadno kot pogoj financirjev.² Seveda so to le ugotovitve bistvenih značilnosti novega razvoja, nikakor to ni »program« t. i. postmoderne, za katero je značilno tudi nadaljevanje tradicionalnih raziskovalnih modelov, ki z novimi soobstajajo.³

Znanost se je danes odprla družbi, s tem se je njeno raziskovalno področje razširilo, izziv in zahteve za raziskovalce pa so se temu ustrezno povečale. V družbenih vedah je pogled uperjen v vse segmente družbe, v višje in nižje plasti, v obrobne skupine in v vse segmente vsakdanjega življenja. Odprtost družbi znanosti omogoča komunikacijo z njo, po drugi strani pa družba in financerji pričakujejo tudi ugotovitve in hitre izsledke, ki so uporabni za družbo. Pričakovanja so na obeh straneh: raziskovalec pričakuje razširitev svojih znanstvenih spoznanj, družba pričakuje objave tistih spoznanj, ki jih je dala na razpolago znanosti.

Če se vrnemo k raziskovalnemu področju t. i. vsakdanjega življenja oz. zapisovanja življenjskih zgodb kot metode za pridobivanje znanstvenih podatkov, vidimo, da je

¹ Na celovski univerzi je v poletnem semestru 2003 potekal seminar z naslovom »Pripovedovana kultura. Zgodovina kot konstrukt«, katerega glavno težišče je bila razprava o funkciji retorike in narativnosti v razmerju s kognitivno racionalnim v zgodovinskih vedah.

² Ernst Rössler znanost v t. i. postmoderni označuje kot »post-academic-science«, za katero da je značilna predvsem odvisnost od gospodarskih interesov, pričakovanj družbe in različnih modnih tokov, medtem ko znanja v smislu preučevanja in refleksije danes navadno ne zahtevajo ne financerji in ne družba. Ugotavlja tudi, da bo znanost v bodoče še bolj prisiljena h komunikaciji z družbo, izziv znanstvenikov pa bo v tem, da si bodo – kljub marketinškim pritiskom, v katerih ne bo mogoče ohraniti avtonomije t. i. akademske znanosti – vseeno prizadevali za zanesljive znanstvene ugotovitve. Gl. E. Rössler, *Das Ende der großen Erzählung. Von akademischer zu postakademischer Wissenschaft v: Wertorientierte Wissenschaft. Perspektiven für eine Erneuerung der Aufklärung* (ur. H.-J. Fischbeck in J. C. Schmidt). Berlin 2002, 93–106.

³ J. Grabmayer, *Erzählte Geschichte. Geschichte als Konstrukt*. Doktorandenkolleg, Universität Klagenfurt, SS 2003. Zapiski in komentar M. Piko-Rustia.

prav s tem raziskovalnim področjem povezanih mnogo pričakovanih s strani uporabnikov (družbe) na eni strani in s strani raziskovalcev na drugi strani: ljudje, katerih življenjske zgodbe zapisujemo, pričakujejo, da bodo objavljene, med raziskovalci se govori o novih spoznanjih in o možnosti pisanja »nove« zgodovine – t. i. »zgodovine od spodaj«. Življenjske zgodbe naj bi bile, kot ugotavlja Mojca Ramšak, pravi zaklad za strokovnjake (etnologe, zgodovinarje, sociologe, psihologe) in tudi ljubitelje, bolj kot vsi analitični modeli naj bi razkrivale modele sorodstva, načine odločanja, kulturne simbole, sisteme obligacij in prava, ciklično urejenost gospodinjstva, ekonomsko in socialno prilagajanje na okolje, značilnost življenjskih obdobj, pogled na svet, vrednote in norme.⁴

Na Koroškem od leta 1993 izhaja zbirka *Tako smo živeli – Življenjepisi koroških Slovencev*, v kateri je do leta 2003 izšlo enajst knjig. Zbirka je nedvomno izjemen pojav – rekla bi celo svojevrsten fenomen. Gradivo je mnogostransko: objavljene biografije so dovršeni opisi (deskriptivni, narativni, analitični), so fragmenti, so literatura, so sporočila, so »duhovne« oporoče. In življenjske zgodbe so uporabne za družbo, za bralce.

Kaj pa za raziskovalce? Ali lahko govorimo o »dragocenem znanstvenem« gradivu za interdisciplinarne raziskave? Na vprašanje lahko odgovorimo z znanstveno analizo, ki je za raziskovalce predvsem izziv. Splošnih navodil za analizo tega gradiva ni – analitičnih razprav in rezultatov bo toliko kolikor raziskovalcev, ki se bodo spoprijeli z gradivom.

V pričujočem prispevku se bom dotaknila vprašanja, kaj lahko iz objavljenega gradiva črpajo etnologi in zgodovinarji. Obe vedi si delita raziskovalno področje t. i. »vsakdanjega življenja«, za obe vedi pa velja, da se ob klasičnih raziskovalnih postopkih pojavljajo zahteve po novih metodoloških in analitičnih modelih in vprašanje o njihovi smiselni ali nesmiselni uporabi.

O zbirki *Tako smo živeli – Življenjepisi koroških Slovencev*

Leta 1993 je izšla prva etnološka knjiga življenjepisov koroških Slovencev z naslovom *Tako smo živeli – Življenjepisi koroških Slovencev*. Desetletje pozneje – leta 2003 – je bila meseca maja v omenjeni zbirki predstavljena enajsta knjiga in število objavljenih življenjepisov se bliža številu 150.

Izid prve knjige je spremljalo srečno naključje. Etnologinja Marija Makarovič je leta 1985 v Domu v Tinjah predavala upokojevcem, ki so tam preživljali dopustniške dni. Govorila je o etnoloških temah in o svojem delu kot etnologinja, po predavanju pa se je razvila razprava, pri kateri so udeleženci začeli pripovedovati o svojih življenjskih izkušnjah. Po predavanju, ki se je zaradi živahnega pogovora precej zavleklo, se je Marija Makarovič dogovorila, da se bo z vsakim pogovarjala o njegovem življenju. Nastala je skupina, ki je želela sodelovati: za sodelovanje je bilo pripravljenih 27 udeležencev, 16 oseb je svojo življenjsko pripoved zapisalo na podlagi pomožnega vprašalnika,⁵ enajst življenjskih zgodb je zapisala urednica zbirke, Marija Makarovič. Leta 1993 sta Krščanska kulturna zveza in Slovenski narodopisni inštitut Urban Jarnik zbrane življenjepise izdala v prvi knjigi z naslovom *Tako smo živeli – Življenjepisi koroških Slovencev*.⁶

⁴ M. Ramšak, *Portret glasov. Raziskave življenjskih zgodb v etnologiji – na primeru koroških Slovencev*. Ljubljana 2003, 86.

⁵ Vprašalnik je objavljen v prvi knjigi.

⁶ *Tako smo živeli – Življenjepisi koroških Slovencev 1* (ur. M. Makarovič). Celovec in Tinje 1993.

Bralci so prvo knjigo z navdušenjem sprejeli, po nekaj mesecih je bila razprodana. Mnogi so v pripovedih prepoznali svoje izkušnje, svoje življenje: vse je bilo »preprosto« – jezik, način pripovedovanja, teme in vsebina.

Manj navdušenja je bilo med raziskovalci. Kljub nekaterim zadržkom sta Krščanska kulturna zveza in Slovenski narodopisni inštitut izdala še drugo knjigo, tudi zaradi laskavih ocen v knjižnih ocenah.⁷ Drugi knjigi je sledila tretja, tretji četrta, in zbirka *Tako smo živeli* je razvila samostojno dinamiko, ki je ni bilo moč ustaviti: do leta 2003 je vsako leto izšla po ena knjiga. Vedno več oseb se je oglasilo pri Slovenskem narodopisnem inštitutu Urban Jarnik in povedalo, čigavo življenjsko zgodbo naj bi nujno zapisali. Prihajajo tudi sinovi in hčerke, ki želijo življenjske zgodbe svojih staršev ohraniti za svoje otroke – kot duhovno dediščino.

Knjige so podobne po zgradbi in po zunanji obliki, vendar ima vsaka knjiga tudi nekaj posebnosti. Te so sad zunanjih okoliščin na eni strani – vsaka knjiga je namreč nastala iz drugačnih pobud in v drugačnih okoliščinah⁸ – na drugi strani pa so nove vidike in nova vprašanja v zapisovanje življenjskih zgodb vnesli zapisovalci – Moja Ramšak, Maja Logar, Aleksander Tolmajer, Polona Sketelj, Uši Sereinig, Micka Miškulnik, Tomaž Ogris, Janko Zerzer – ki so pomagali pri zapisovanju življenjskih zgodb. Nekateri pripovedovalci so sami prijeli za pero in zapisali svojo življenjsko pripoved, pri čemer lahko ugotovimo, da so nekateri zapisovali brez vprašalnika, druge pa je usmerjal vprašalnik. Vendar je ob vsem naštetem treba upoštevati predvsem dejstvo, da je večino zgodb zapisala urednica zbirke Marija Makarovič in ji tako oblikovala značilno vsebino in podobo, ki je bila s strani bralcev izredno dobro sprejeta in je omogočila, da zbirka tudi po deseti knjigi (toliko jih je bilo namreč prvotno v načrtu) ni usahnila, celo nasprotno, gradiva je tudi za dvanajsto in trinajsto knjigo.

Življenjepisi predstavljajo posameznikovo življenje, vendar nikoli ne zajamejo vsega življenja. Iz kopice spominov se na papir izlije to, kar je pomembno za posameznika in za zapisovalca ali pa kot odgovor na vprašanja na pomožnem vprašalniku. Pri tem je treba upoštevati tudi dejstvo, da so zapisani življenjepisi nastali na osnovi dveh življenjepisov – pripovedovalčevega in zapisovalčevega. V navidezno pripovedovalčevi življenjski zgodbi se zrcalijo tudi izkušnje, vrednotenja, razmišljanja zapisovalca – seveda neposredno, prek zastavljenih vprašanj.⁹

Pridobivanje gradiva: metoda

Življenjske zgodbe zapisujejo sodelavci Slovenskega narodopisnega inštituta Urban Jarnik, in sicer na podlagi vprašalnika, ki je odprt, da so odmiki mogoči v vse smeri.

⁷ Knjiga ni roman ali zbirka novel. Je pa izpoved vsakega izmed sedemindvajsetih avtorjev posebej, neposredna, kdaj z okornim stavkom zapisana, kdaj pesniško, kdaj dolga, kdaj kratka, brez okraskov, kdaj boleča, da bralec otrpne, kdaj mila, kdaj topla. (Janko Svetina v Delu). Zame je delo TAKO SMO ŽIVELI najdragocenejša knjiga leta. Biti bi morala v vsaki slovenski družini ne le za okras in za knjižno omaro, temveč tudi za branje (Marija Inzko, *TSŽ 2*, Celovec 1994, uvodne besede).

⁸ Naj navedem le dva primera: tretja knjiga je posvečena Flori Rauter ob praznovanju njene življenjske stoletnice, Flora Rauter pa je prispevala obsežen, nad sto strani dolg življenjepis (*TSŽ 3*, Celovec 1995). V enajsti knjigi je objavljen obsežen opis Jelene Leiler o življenju v Blačah z naslovom »Blače so drugačne«, Milka Kriegl pa je zapisala življenjsko zgodbo očeta – kulturnega delavca na Zilji Nika Kriegla. (*TSŽ 11*, Celovec 2003).

⁹ M. Ramšak navaja, da se raziskovalčeva avtobiografija skriva v zapisanih življenjepisih in narobe – njihove biografije sodoloča njegova avtobiografija. »Gre za prepletenost zgodbe tistega, ki je v vlogi subjekta, in tistega, ki je v vlogi objekta raziskovanja.« (*Portret glasov...*), 57–58.

Vprašalnik je bil trikrat predelan in objavljen v prvi, osmi in deseti knjigi. Prva dva vprašalnika je pripravila in dopolnila Marija Makarovič, tretjega sem dopolnila podpisana s sociolingvističnimi vprašanji.

Del življenjskih zgodb so pripovedovalci zapisali sami. Nekateri so svoje življenjske izkušnje strnili v nekaj strani, druge življenjske zgodbe so dolge tudi do sto strani. Vse življenjske zgodbe so avtorizirane.

V zbirki pripoveduje starejša generacija, rojena v prvi polovici 20. stoletja. Pripovedovalci so »preprosti ljudje« (kmetje, obrtniki, gospodinje, delavci...), manj ali pa sploh ni oseb iz javnega življenja koroških Slovencev – osebe, ki so v družbi našle svoj prostor in bile potemtakem tudi upoštevane (učitelji, politični zastopniki, akademsko izobraženi...). Eden izmed vzrokov je gotovo v tem, da je v zbirki zastopana predvsem starejša generacija. Drugi vzrok lahko vidimo tudi v zahtevi, naj spregovorijo »preprosti ljudje«, ki nikoli niso bili v središču pozornosti – ta pogled je usmerjala tudi razprava o nujnosti dokumentiranja zgodovine »malih ljudi«, ki so jo sprožili raziskovalci raznih strok.

Vendar že opažamo spremembo. Leta 2002 je izdal spomine na šole svojega življenja Reginald Vospernik, upokojeni ravnatelj Zvezne gimnazije za Slovence v Celovcu,¹⁰ Krščanska kulturna zveza pa je spodbudila zapisovanje življenjskih zgodb koroških duhovnikov, za katere je značilno, da niso opravljali le dušnopastirskega dela, temveč so bili tudi kulturno-politično dejavni. Izšli sta dve knjigi, prva o življenju in delu župnika Tomaža Holmarja, druga o župniku Lovru Kaslju.¹¹ Njuna življenjepisa je zapisala Marija Makarovič na podlagi dosedanjih izkušenj pri zapisovanju življenjskih zgodb za zbirko *Tako smo živeli*, poleg opisa zasebnega življenja in javnega delovanja pa v omenjenih knjigah najdemo tudi obsežno dokumentacijo – razprave, pesmi itn., ki dodatno osvetljujejo pripovedovano zgodbo. Nastal je nov »model« za zapisovanje življenjskih zgodb, uporaben za dokumentacijo življenja in delovanja osebnosti, ki so (so)oblikovale javno življenje koroških Slovencev. Opažamo torej preobrat v smer zapisovanja spominov »velikih ljudi«, če obrnemo prejšnjo sintagmo o »malih ljudeh«, kar je verjetno odgovor na večletni veljavni mit, da zgodovino pišejo »mali« ljudje.

Če se vrnemo k zapisovanju življenjskih zgodb za zbirko *Tako smo živeli*, je pri metodi seveda ključno vprašanje, kdo zapisuje življenjepise: pripovedovalec sam, strokovnjak, študent, aktivni Slovenec na podeželju. Vsakdo pri zapisovanju nastopa kot strokovnjak, ki zastopa svojo znanstveno disciplino (etnologijo, sociologijo, sociolingvistiko, zgodovino itn.) ali pa je pripadnik določene poklicne skupnosti, hkrati zapisovalca pri vprašanih vodijo življenjske izkušnje, pridobljene iz zunanjih okoliščin (domači kraj, narodna skupnost, država itn.), in življenjske izkušnje iz zasebnega življenja (družina, sorodstvo, partnerstvo itn.). Biografijo raziskovalca lahko razumemo le na podlagi prepletenosti teh treh omenjenih dejavnikov – prav tako pripovedovalčevo zgodbo usmerjajo omenjeni trije dejavniki. Komunikacija med obema poteka na podlagi skupnih izkušenj in popolnoma novih spoznanj, ki se prepletajo na omenjenih treh ravneh.

Vsakdo ima le eno življenjsko zgodbo, pogledov nanjo pa je nešteto. Ker so vse pripovedi avtorizirane, lahko izhajamo iz dejstva, da je vsaka napisana življenjska zgodba v obliki, v kakršni je objavljena v knjigi, tista zgodba, s katero se želi

¹⁰ R. Vospernik, *Šole mojega življenja*. Celovec 2002.

¹¹ *Tomaž Holmar* (ur. M. Makarovič). Celovec 1991; *Lovro Kaselj* (ur. M. Makarovič). Celovec 2003.

pripovedovalec predstaviti javnosti. Za analizo podatkov je ta predhodno opravljena cenzura mnenj, podatkov, doživetij itn., ki jo pripovedovalci opravijo zato, da bi se zaščitili pred javnostjo, pomemben faktor, ki raziskovalcem celo olajša analitični pristop, vendar je treba upoštevati, da se analitična raven pri vseh življenjskih zgodbah deli na dve področji: na pripovedovano in zamolčano. Obe ravni sta pomembni in povedni.

Urejanje gradiva: dosedanje analize

Spričo velikega števila objavljenih življenjskih zgodb je poskusov analize manj, kakor bi pričakovali, vendar so bili že storjeni pomembni koraki, ki odpirajo razpravo o pomenu življenjskih zgodb v znanstvenih raziskavah.

Leta 1997 je v Tinjah potekal mednarodni simpozij *Vrednotenje življenjskih zgodb*, ki sta ga pripravili Marija Makarovič, takratna vodja Slovenskega narodopisnega inštituta Urban Jarnik, in Mojca Ramšak, zunanja sodelavka inštituta. Simpozij je potekal v okviru Zablatnikovega dneva 1997.¹² Namen simpozija je bil izmenjati izkušnje o metodičnih in metodoloških izhodiščih za zapisovanje in obravnavo življenjskih zgodb.

Simpozij je bil razdeljen na dva dela, metodičnega in metodološkega, kakor ju je poimenovala Mojca Ramšak. Metodični sklop je reflektiral način pridobivanja podatkov, v metodološkem delu so se referati dotikali tudi interpretacije. Na simpoziju je bila načeta vrsta pomembnih vprašanj, iz katerih bi glede interpretacije gradiva poudarila le bistvene ugotovitve.

Ker ni mogoče ločiti metode od analize, je Naško Križnar opozoril na pomemben segment naracijske kulture govornika, ki bi jo kazalo že pri pridobivanju podatkov ohraniti v čim bolj popolni, neokrnjeni obliki, kar pomeni, da bi pripovedovalcu pustili prosto pot za tvorjenje lastne zgodbe. Analiza pa bi se osredotočila na primerjavo različnih naracijskih shem, ki bi pokazale, kakšen je značilni lok naravnega toka pogovora, pri čemer ima avdiovizualno dokumentiranje še to prednost, da zajame tudi neverbalno raven.¹³

Mojca Ramšak je predstavila prvo pomembno analizo razlogov za anonimnost v seriji *Tako smo živel*, kjer je med vzroki za prikrivanje pripovedovalčeve identitete poleg osebnih razlogov omenila tudi strah pred izpostavljenostjo zaradi etnične identitete.¹⁴ Na pomemben vidik pomena objavljenih življenjepisov za pripovedovalce je opozorila Marija Makarovič.¹⁵ Objave so za pripovedovalce in svojece pomembne, o tem najbolj nazorno priča enajst knjig, pa tudi pri analizi bo treba ta vidik posebej upoštevati. Nismo še razpravljali o tem, da zbirka *Tako smo živel* verjetno ne bi bila zaživela, če bi bili pri zbiranju gradiva imeli pred očmi končno analizo in bi življenjepise pridobivali izključno za znanstveno gradivo. Tako pa smo v nasprotnem položaju: zbirka je zaživela, vprašanje pa je, kako naj ravnamo s pridobljenim gradivom.

¹² Slovenski narodopisni inštitut Urban Jarnik vsako leto prireja t. i. Zablatnikov dan v spomin dr. Pavletu Zablatniku, pobudniku etnološke dejavnosti pri Krščanski kulturni zvezi in ustanovitelju Slovenskega narodopisnega inštituta Urban Jarnik.

¹³ N. Križnar, Govoreče glave, v: *Vrednotenje življenjskih pričevanj* (ur. M. Makarovič in M. Ramšak). Pisa in Klagenfurt/Celovec 1997 (Studi Slavi/ Dipartimento di linguistica universita degli studi di Pisa, No 8), 32–51.

¹⁴ M. Ramšak, »Ne zapišite mojega imena, prosim!«, v: *Vrednotenje življenjskih pričevanj*..., 130–148.

¹⁵ M. Makarovič, O pomenu objavljenih življenjepisov za njihove avtorje, v: *Vrednotenje življenjskih pričevanj*..., 197–233.

Leta 1997 je Teodor Domej v prispevku o narodni identiteti upošteval tudi pričevanja v petih knjigah *Tako smo živeli*.¹⁶ Ugotovil je, da na vprašanje odnosa do slovenstva, v katerem naj bi pripovedovalci spregovorili o težavah, bojih, razočaranjih, upanju in morebitnem ponosu, da so Slovenec, Slovenka, najbolj govori molk oziroma redkobesednost. »Svojevrstna zgovornost molka mogoče utegne koga presenetiti, potrjuje pa slutnjo, da skoraj nihče ne govori ali piše o svoji identiteti sam od sebe, rad in prostovoljno. Kot da bi čutil, da to spada v intimno področje vsakega posameznika.«¹⁷ Objavljeno gradivo je zanj torej izpovedno na dveh ravneh, v prisotnosti in odsotnosti odgovorov, s čimer je opozoril na pomemben faktor interpretacije molka.

Življenjske zgodbe v etnoloških raziskavah

Pomemben korak za analizo življenjskih zgodb v etnoloških raziskavah je storila Mojca Ramšak v disertaciji leta 2000, v kateri je predstavila bistvena vprašanja v zvezi s pridobivanjem in interpretacijo življenjepisov.¹⁸ Razgrnila je pregled razvoja »ustne zgodovine«, predstavila metode pridobivanja gradiva in kritike virov, posebno poglavje pa je namenila vprašanju etike, ki je pri zapisovanju življenjskih zgodb eno ključnih vprašanj, saj z »neodgovornim« ravnanjem s pridobljenimi podatki človeku škodimo. Splošno bi lahko ugotovili, da »znanstvena etika« obstaja in da ni klonila marketinškemu pritiskom po senzacionalnih zgodbah.

V disertaciji je tudi pregleden razvoj ustne zgodovine po svetu in v slovenskem prostoru, v katerem je zbirka *Tako smo živeli* izjemen pojav, ne le po številu zgodb, temveč tudi po sistematični strukturiranosti, ki že omogoča primerjalno analizo. Mojca Ramšak opozarja, da je pri analizi pripovedovanih zgodb treba ločiti dve stopnji, in sicer »analizo življenjske zgodbe (genetično analizo), katere namen je rekonstrukcija pomena izkušenj v tistem času, ko so se zgodile, ter analizo pripovedovane življenjske zgodbe, katere namen je rekonstrukcija sedanjih pomenov in izkušenj in rekonstrukcija časovne urejenosti življenjske zgodbe v času pripovedovanja in pisanja (tematska področna analiza).«¹⁹

Pri analizi petih knjig zbirke je Mojca Ramšak življenjepisno gradivo uporabljala kot primarni vir,²⁰ literaturo pa je uporabila v podporo temu gradivu, pri tem pa ugotavlja, da je za ta postopek pomembna ustrezna kritika virov. Za predmet analize je določila najpogostejše tematske sklope, ki so jih narekovale pripovedi, tj. delo, spoznavanje in zakon, otroci, vzgoja otrok, prosti čas, in razčlenila »najbolj reprezentativne (tipične) in hkrati najbolj relevantne odlomke, ki so odsevali tudi skrajne življenjske izkušnje, ne le vsakdanjih.«²¹

Ramšakova je predstavila enega mogočih interpretacijskih modelov, v katerem so ustni viri glavni nosilci informacij, pisni in drugi viri pa ustne vire dopolnjujejo, potrjujejo ali ovržejo. V obsežni razpravi Mojce Ramšak pa so bili življenjepisi v zbirki *Tako smo živeli* priznani za znanstveni vir, kar je novo izhodišče za znanstveno razpravo.

¹⁶ T. Domej, Rož, Podjuna, Zilja... moja domovina, narod moj trpin? *Traditiones* 26, 1997: 283-296.

¹⁷ Nav. delo, 291.

¹⁸ Disertacija je bila leta 2003 objavljena v knjižni obliki: M. Ramšak, *Portret glasov*. Raziskave življenjskih zgodb v etnologiji – na primeru Koroških Slovencev. Ljubljana 2003.

¹⁹ Nav. delo, 58–61.

²⁰ Navadno življenjepise uporabljamo kot sekundarni vir, kot dopolnilo pisnim in drugim virom.

²¹ M. Ramšak, *Portret glasov...*, 15.

Življenjske zgodbe v zgodovinskih raziskavah

Za slovensko zgodovinopisje na Koroškem so zanimivi predvsem spomini na izbrane zgodovinske teme, npr. pregon slovenskih družin v nemška taborišča in upor.²²

V zbirki *Tako smo živeli* so dobili zgodovinarji nenadoma navidez »banalne« ​​zgodbe o delu, o jedi, o praznovanju, o rojstvu, o smrti itn. To so povsem navadne zgodbe, iz katerih so v posamičnih primerih opazni nenavadni dogodki. Posebni dogodki v življenju posameznikov niso nujno bili »veliki« ​​zgodovinski dogodki, kajti vsak pripovedovalec ima v svojem življenju svoj »veledogodek«, ki ga je v razvoju lastne osebnosti najbolj oblikoval. Ta doživetja so zelo subjektivna, pri čemer lahko ugotovimo, da je večina pripovedovalcev vojni čas (prvo in drugo svetovno vojno) občutila kot izjemno stanje, kot »posebej težek čas«. Veliko pripovedovalcev šolsko dobo povezuje s prepovedjo uporabe slovenskega jezika, zato pripovedovalci posebej omenjajo in razlagajo tudi čas šolanja. Za ženske sta središčni temi rojstvo in vzgoja otrok. Velike spremembe v življenju posameznikov so nastale tudi ob nenadni zgubi svojcev ali za pripovedovalce pomembnih oseb. Smrt ni stranska tema, lahko postane celo osrednja tema pripovedovalčeve zgodbe.

Za zgodovinarje je zanimivo vprašanje, v kolikšni meri velike ali manjše zgodovinske premene vplivajo na življenje posameznika, kakšen pomen jim posamezniki odmerijo v svojem življenju. Odsotnost zgodovinskih tem v življenjskih zgodbah je lahko tudi zgovoren molk.

Vendar na vprašanje, kaj lahko iz gradiva črpajo zgodovinarji, lahko odgovorimo le, če opredelimo pojem in predmet zgodovine. Če zgodovino razumemo v razširjenem pomenu, ki vključuje tudi zgodovino vsakdanjosti, med etnologijo in zgodovino ni več ločnic: vse gradivo je uporabno za obe vedi.

Pot do zaželenega gradiva: indeks

Če pregledamo stvarno kazalo k desetim knjigam v zbirki *Tako smo živeli*,²³ ugotovimo, da zbirka vsebuje predvsem teme, ki so predmet etnologije, zgodovine, sociolingvistike in psihologije.

V zbirki so na prvem mestu etnološke teme, saj je bil izhodišče za zapisovanje življenjskih zgodb etnološki vprašalnik. Teme, zanimive za zgodovino, lahko uvrstimo v osnovni skupini, v prvi so spomini na pomembne zgodovinske dogodke, v drugi so podatki o vsakdanjem življenju (t. i. zgodovina vsakdanjika).

Najširši prostor zavzemajo, kot že omenjeno, spomini na t. i. vsakdanje življenje, torej tisto raziskovalno področje, ki si ga delita etnologija in sodobno zgodovinopisje. V zbirki *Tako smo živeli* je to področje tako široko, da ga ni mogoče predstaviti, saj so pripovedovalci odprli vse vidike življenja od rojstva do smrti, od zasebnega (družinskega) do javnega življenja, od dela do preživljanja prostega časa, od zakonskega življenja do

²² M. Messner, A. Pittler in H. Verdel, *Spurensuche. Erzählte Geschichte der Kärntner Slowenen*. Wien 1990; [prevod] *Po sledovih. Pričevanja koroških Slovencev 1920–1945* (prevedli M. Domej in V. Obid). Celovec: Slovenska prosvetna zveza 1991; G. K. Prušnik, *Gamst na plazu*. Ljubljana 1958, 1974; A. Kokot, *Ko zori spomin*. Celovec 1996; L. Kolenik, *Mali ljudje na veliki poti. Spomini na predvojni, vojni in povojni čas na Koroškem*. Celovec 1997.

²³ Geselnik k desetim knjigam v zbirki *Tako smo živeli* je pripravila Mojca Ramšak. Obsega stvarno kazalo, imensko kazalo, kazalo krajevnih, hišnih in osebnih imen. Geselnik, ki ga hrani Slovenski narodopisni inštitut Urban Jarnik, bo predvidoma izšel v posebni priročni knjigi.

usode nezakonskih otrok, od šolanja do poklicnega (kmečkega) življenja, od hrane do načina bivanja, od verskega življenja do šeg in navad, od društvene dejavnosti do ohranjanja slovenščine v družini itn.

Spomini na pomembne zgodovinske dogodke v zbirki niso posebej dokumentirani, pojavljajo pa se v posamičnih življenjskih pričevanjih. Tako lahko ugotovimo, kakšen pomen jim pripovedovalci odmerjajo v svojem življenju. Pri tem je seveda treba upoštevati tudi zapisovalca in njegov prispevek k predstavitvi posamičnih tem prek postavljenih (ali nepostavljenih) vprašanj.

Pri pregledu stvarnega kazala bodo zgodovinarji postali pozorni pri naslednjih geslih: razpad monarhije, prva svetovna vojna, italijanska fronta, srbski incidenti na Koroškem, plebiscit (nekorektnosti pri štetju, podkupovanje plebiscitnih volivcev, napadi na Slovence, odpuščanje Slovencev po plebiscitu, slovenski duhovniki po plebiscitu), druga svetovna vojna, priključitev Avstrije k Nemčiji, gestapo, mobilizacija, nacisti, arijska rasa, Hitlerjeva mladina (Hitlerjugend), Hitlerjeve obljube, uniforme, gestapovski zapor v Celovcu, sežiganje slovenskih knjig, pregon slovenskih družin v nemška taborišča, taborišče v Ebenthalu, obvezno delo (*Arbeitsdienst*), obvezne dajatve (*Pflichtabgaben*), nabavnica (*Bezugschein*), živilske karte, propagandni filmi, vaške straže (*Landwache*), Slovenci v nemški vojski, ruska fronta, rusko ujetništvo, nemški vojni ujetniki, dezertstvo, skrivanje dezertterjev, skrivanje partizanov, plenjenje partizanov, pomoč ranjenim partizanom, osvobodilna fronta, kominform, komunisti, poraz nemške vojske, vojna odškodnina, vrnitev premoženja pregnancem, vojna invalidnost, demonstracije izseljenih Slovencev v Celovcu, skrivanje podatkov o izseljencih.

Življenje pregnanih slovenskih družin v nemških taboriščih je v življenjskih zgodbah večkrat omenjeno, ob geslu »taborišče« pa najdemo naslednje podrobnejše opredelitve: delo, rojstvo, dojenčki, higiena, mrčes, hrana, paketi s hranoa obleka, osebna prtljaga, umivanje, lakota, spanje, molutev, petje, božič, pošta, pisanje pisem, zdravila, smrt, pogreb, dokumenti, fotografiranje v taborišču, beg.

Pozornost zbujejo tudi navedbe nacionalnosti, pri katerih iz navedb v kazalu ni razvidno, v kakšni zvezi so omenjene, največkrat pa vendarle v zvezi z vojnimi dogodki: Amerikanci, Angleži, Cigani, Čehi, Francozi, Hrvati, Kočevarji, Italijani, Judje, Jugoslovani, Norvežani, Madžari, Poljaki, Srbi, Rusi, Ukrajinci.

Ker so bili življenjepisi zapisani v dvojezičnem okolju – kot življenjepisi etnične manjšine – je gradivo zanimivo tudi za sociolingviste, ki jih bodo zanimala naslednja gesla: narodna zavest, asimilacija, jezik v družini, v šoli, v gostilni, v trgovini, slovenski jezik v javnosti, Nemci, Slovenci, vindišarji, nemčurji, znanje jezika, narečje, jezik v jezikovno mešanih zakonih, slovenska maša, nemška maša, pretepi med slovenskimi in nemškimi otroci, pritisk na slovenske družine itn. Psihološki vidik bi pravzaprav morali upoštevati v vseh strokah, psihologi pa bodo verjetno opazili gesla depresija, smrt, samomor, sanje, nasilje v družini, kaznovanje otrok v šoli, humor, odpuščanje pred smrtjo.

Bežen pregled stvarnega kazala k desetim knjigam v zbirki potrjuje večkrat ponovljeno trditev, da zbirka vsebuje informacije ne le za etnologe, temveč tudi za zgodovinarje, (socio)lingviste, psihologe itn. Če zgodovino razumemo v razširjenem pomenu vsakdanje zgodovine je zbirka *Tako smo živeli* za zgodovinarje enako zanimiv vir kakor za etnologe.

Ključno vprašanje pa je še zmeraj: Kako naj to gradivo uporabljamo v etnoloških in zgodovinskih razpravah?

Pot do nadaljne analize v etnoloških in zgodovinskih raziskavah: besedila

Če se od stvarnega kazala podamo k besedilom, imamo več možnosti. Iz pripovedovalčeve zgodbe lahko izluščimo posamične odstavke in jih uvrstimo v kontekst določene tematske obravnave kot dopolnitev tistih ugotovitev, ki smo jih pridobili na podlagi drugih virov. Ali pa pripovedovalčeve splošne in specifične ugotovitve vzamemo za izhodišče in jih dopolnimo s pisanimi viri; tako ustna pričevanja uporabimo kot primarne vire.²⁴ To je klasična metoda vsebinske analize, pri kateri besedilo razkosamo na dele, ki so potrebni za analizo, druge dele pa opustimo.

Daljša pot do končne analize vključuje ugotovitev o zapisovalcu (pripovedovalec sam, zapisovalec), pregled celotne zaokrožene zgodbe in mesto obravnavanega problema znotraj nje, določitev pripovednih načinov itn. Analiza poteka po segmentih, ki prikazujejo celoto besedila v procesu njegovega nastajanja. Pot je zamudna, in vprašanje je, ali je pri etnoloških in zgodovinskih raziskavah potrebna. Zato na tem mestu ne bi razpravljali o teorijah besediloslovja, tudi ne bomo podrobneje predstavljali posamičnih metod kvalitativne analize.²⁵

Za etnološke in zgodovinske raziskave je verjetno najzanimivejše vprašanje, kako je v besedilih izražen posameznikov odnos v razmerju (komunikaciji) z okoljem. Ta odnos je izražen na različne načine: v neposrednem (direktnem) govoru, v indirektni govorni obliki, v nemških in narečnih citatnih besedah, v opisih neverbalne komunikacije itn. Predstavitev teh razmerij oz. komunikacije posameznika z okoljem dopolni oz. pojasni vsebinsko predmetno analizo.

Besedila: vprašanje ubesedovanja

Življenjske zgodbe zapisujejo pripovedovalci sami ali pa jih zapišejo sodelavci Slovenskega narodopisnega inštituta Urban Jarnik. Pozornost je namenjena tudi pripovedovalčevemu načinu tvorjenja zgodbe in načinu ubesedovanja, ki ga v zapisanih življenjepisih sicer ni mogoče ohraniti v avtentični obliki, vendar se zapisovalci trudijo, da s stavčnimi in besednimi navedki, z ohranjanjem pripovedovalčevega besednega reda itn. ohranijo čim več informacij o pripovedovalčevi prvotni pripovedi.²⁶ Pripovedovalci med pripovedovanjem ne opisujejo le dogodkov, temveč tudi predstavljajo komunikacije z osebami, ki so se pojavljale v posameznih okoljih; lahko bi tudi rekli, da zgodbe nastajajo na podlagi komunikacij med pripovedovalcem in osebami v posameznih okoljih (starši, učitelji, delodajalec, zdravnik itn.).

Najnazornejše način ubesedovanja predstavijo besedila sama. Izbrala sem dve, ki sta zanimivi tako iz etnološkega kot zgodovinskega zornega kota.

Prvo besedilo je zapisal Franc Rehsman iz Ledinc (roj. 1928); njegova družina je bila leta 1942 izseljena v taborišče Hagenbüchach.

²⁴ O življenjskih zgodbah kot primarnih virih je razpravljala M. Ramšak. Glej op. 18.

²⁵ G. Rosenthal, *Erlebte und erzählte Lebensgeschichte. Gestalt und Struktur biographischer Selbstbeschreibungen*. Frankfurt/M. in New York 1995; R. Sieder, *Erzählungen analysieren. Analysen erzählen. Narrativ-biographisches Interview, Textanalyse und Falldarstellung*, v: K. R. Wernhart in W. Zips, *Ethnohistorie. Rekonstruktion und Kulturkritik. Eine Einführung*. Wien 1998; J. Fikfak, *Kvalitativno raziskovanje – nove težnje v razvoju in uporabi kvalitativnih metod: mednarodno posvetovanje – Bled, 5.–8. november 2000. Traditiones 29/2*, str. 17–21.

²⁶ Pomembno rešeto je skrben lektorski pristop – lektor lahko besedila jezikovno povsem očisti ali pa skrbno prebrira med uporabnim, manj uporabnim ali pa sploh neuporabnim gradivom. Pri zbirki *Tako smo živeli* je opravil izvrstno lektorsko delo dr. France Vrbinca.

Božič v pregnanstvu

Bili smo že več kot pol leta pregnani v taborišču Hagenbüchach. Do pozne jeseni smo morali otroci pomagati na kmetih – predvsem smo morali pobirati krompir – in tu in tam še pri preoravanju njiv, dokler ni mraz dela na polju popolnoma ustavil.

Tudi pri *kolini* sem bil zraven. To delo so tukaj opravljali nekoliko drugače. Posebno veliko mesa in *špeha* so skuhalo in napravili precej godlje, rekli so ji »Metzlsuppen«, katero sem dobil s seboj za naše v taborišču, in je bila za vse izdatna večerja.

V taborišču nas je bilo skoraj 40 otrok različne starosti. Tako se je tudi Miklavž oglasil pri nas. Triešnikov oče se je preoblekel v Miklavža, Wieserjeva fanta pa s pomočjo kožuhov v kosmatinca. Prišle so na dan vse nerodnosti, ki smo jih otroci v tej tesnobi taborišča zagrešili, in bilo je tudi dovolj vrišča, ko je eden od kosmatincev skočil na mizo. Ob koncu smo otroci dobili skledo z nekaj keksi in jabolki.

Z Miklavžem so naše misli pogosteje hitele na naše domove in na miklavževanje v adventu. Na božič smo se hoteli tudi v taborišču nekoliko pripraviti. Mama je že shranila nekaj dobrot, ki smo jih dobili od babice, strica in tete prav za te dni. Oče pa nam je, ko je hodil na delo na žago, priskrbel nekaj tankih deščic in žagic za rezlanje. Tako smo z brati lahko začeli v veži pred našo kletno sobo nekoliko brkljati. To tokrat niti našega lagerführerja ni motilo, čeprav smo naredili precej smeti. Sestra Rezika nam je prinesla predloge, in tako smo za praznike izrezljali prav čedne jaslice, pa tudi preproste vozičke in lesene traktorje in živalce za manjše otroke smo zmogli.

Sveti večer v taborišču

Na sveti večer je bila napovedana skupna večerja. V jedilnici so postavili božično drevo, in lagerführer je namesto običajnega »Wochensprucha« govoril o nemškem božiču. Nekateri otroci smo deklamirali nekaj pesmi in skupno smo zapeli »O Tannenbaum«. Za večerjo smo dobili tokrat celo »nürnberške klobase«, nekakšne pečenice in zelje, navrh pa še nekaj peciva, moški pa celo tobak.

Imeli smo občutek, da se je osebe taborišča potrudilo, da bi nam ta večer nekoliko olajšalo. Ob koncu so pevci zapeli »Nach der Heimat möchte ich wieder«, ta pesem in grenek spomin na dom je zalil oči skoraj vseh odraslih, in tako smo se tihi in potrti spravili po naših sobah. Tukaj nam je sestra Fani pripravila posebno veselje. Od ene sestre je dobila majhno smrečico, kar je bilo tudi prepovedano, jo preprosto olepšala in prižgala nekaj svečic. Jaslice pa smo že mi fantje prej naredili.

Z mislimi smo bili doma

Tako smo lahko še v družini in z najbližjimi sosedi, s Čemernjakovo mamo in očetom, *premogli* rožni venec in po tihem zapeli naše lepe, domače božične pesmi. V pogovoru in mislih pa smo bili seveda kot pretekli božič doma, ko smo z babico sedeli še vsi okrog pogrnjene javorove mize, kadili in kropili okoli hiše, hleva in skednja, in trkali na panje, da bi čebele zimo dobro prestale. Pod smrečico je bilo tedaj tudi nekaj izpolnjenih otroških želja, vsaj tople rokavice in nogavice, ki jih je mama spletla ob večerih, in še marsikaj. – Letos so bile pod drevescem le naše jaslice in srčna želja in upanje, da bi nas konec vojne spet vse združil za našo javorovo mizo.²⁷

Drugo zgodbo, spomine na šolsko dobo je zapisala Micka Miškulnik (1926) iz Št. Jakoba.

²⁷ *Tako smo živeli – Življenjepisi koroških Slovencev*. Klagenfurt/ Celovec 1994, 163–164.

Obdarovatelj je bil Deutscher Schulverein Südmark...

Kakor hitro se je bližal božič, je učiteljica spraševala otroke nezavednih staršev, kaj vse potrebujejo – obutev, obleko itn. Kot otrok nisem mogla razumeti, zakaj nas nič ne vpraša, saj tudi mi nismo bili bogati. Vprašala sem doma starše, in so mi povedali, da dobijo za božič to darilo samo otroci nezavednih staršev – obdarovatelj je bil namreč »Deutscher Schulverein Südmark« – in da je to podpora za okrepitev nemštva. Od takrat naprej sem vse razumela.

Na srečo sem imela starše, ki so bili zelo načitani in so mi že v ranih otroških letih razložili narodnostno vprašanje. Predvsem pa so skrbeli za to, da sem dobila veselje do branja. Prebiral sem Koroškega Slovenca, Nedeljo, Mladi Korotan, ki je bil takrat priloga Koroškega Slovenca.

V četrtem razredu smo imeli zagrizeno učiteljico H. F., ki je sovražila vse, kar je bilo slovenskega. Bila je že takrat nacistična ilegalka. Kakor vsako leto je tudi nam pripovedovala o 10. oktobru 1920, kaj se je takrat dogajalo. Rekla je, da si moramo to, kar ona pripoveduje, dobro zapomniti, ker bomo morali pisati o tem šolsko nalogo. Res je prišlo do te šolske naloge, pred tem pa je H. F. še povedala, da bodo najboljše naloge poslali Maier-Kaibitschu. Ker pa sem že od doma poznala resnico o 10. oktobru, sem napisala v šolski nalogi: »... da bomo mi vedno samo za Jugoslavijo glasovali«. Zvezke smo oddali – po nekaj dneh smo dobili popravljene šolske naloge nazaj. V moji nalogi je učiteljica prečtala besedo »vedno« in na njeno mesto zapisala »nikdar«. Začela je klicati imena tistih, ki so nalogo dobro napisali. Med tem sem bila tudi jaz. Dala nam je papir, kamor smo morali nalogo prepisati. Meni je učiteljica rekla, da moram prepisati tako, kot sem prvotno napisala »...da bomo mi vedno za Jugoslavijo glasovali«. To moje pismo je bilo z drugimi izbranimi poslano Maier-Kaibitschu. Omenim naj, da se je to dogodilo eno leto pred priključitvijo Avstrije k Nemčiji. Ta dogodek sem staršem povedala, bili so mnenja, da sem prav napisala.²⁸

Če besedili primerjamo, vidimo, da so besedila predvsem izraz pripovedovalčeve osebnosti. Pripovedovalci podajajo realne zunanje okoliščine, ki jih opisujejo kot sliko, vtisnjeno v spomin, in jo nadgrajujejo z interpretacijo doživetega, pri tem pa so lahko prizanesljivi ali neprizanesljivi, razumevajoči, borbeni itn. – odvisno od posameznikovega značaja. Zgodbe so lahko opisne, sporočilne, pristranske, nevtralne, čustvene, poetične; v nekaterih zgodbah je lahko tudi več pripovednih oblik.

Posameznikova razmerja z okoljem, ki ga obdaja, se v pričujočih dveh besedilih izražajo na več načinov. V prvem besedilu je komunikacija z nemškimi okoljem v taborišču predstavljena z nemškimi citatnimi besedami (Metzlsuppen, lagerführer, Wochenspruch,...) in z navajanjem nemških božičnih pesmi («O Tannenbaum», «Nach der Heimat möchte ich wieder»), kar še bolj poudarja avtentičnost pripovedovanega. Komunikacija med Slovenci v taborišču je potekala na skrivaj in potihem («Tako smo lahko še v družini in z najbližjimi sosedi, s Čemernjakovo mamo in očetom, *premolili* rožni venec in po tihem zapeli naše lepe, domače božične pesmi.»). Da je bila komunikacija med *lagerführerjem* in Slovenci v taborišču konfliktna, je razvidno iz opombe: «To tokrat niti našega lagerführerja ni motilo...».

V drugem besedilu pripovedovalka Micka Miškulinik opisuje komunikacijo med učenko in učiteljico, pri čemer je učiteljica bistveno izpoved »izrekla« neverbalno («V

²⁸ Nav. delo, 126–127.

moji nalogi je učiteljica prečrtala besedo »vedno« in na njeno mesto zapisala »nikdar.«. Iz besedila je tudi razvidno, da so otroci komunicirali z dvema nasprotujočima si okoljema – na eni strani starši, ki so razložili slovensko narodnostno vprašanje, na drugi učiteljica, nacistična ilegalka – za etnološke in zgodovinske raziskave pa je zanimivo vprašanje, kako so se otroci v teh okoliščinah naučili komunicirati oziroma kako so oblikovali svoje predstave na podlagi pridobljenih informacij.

Narativna struktura besedil je pri zapisanih besedilih drugačna kot pri govornih, kjer je več prostora za sprotne asociacije. Prednost zapisanega besedila je – tu mislim predvsem na besedila, ki so jih pripovedovalci sami zapisali – da je iz njih razvidno, kako pripovedovalec svojo zgodbo zavestno gradi, zgradi, nadgradi z interpretacijami in zaključki. Njegova zgodba ni več *poročilo*, temveč *sporočilo* za družino, za narodno skupnost itn. Pri uporabi gradiva za raziskovalne namene je torej treba upoštevati dve ravni: besedilo kot *poročilo* in besedilo kot *sporočilo*.

Posameznikova resnica: prispevek k (re)konstrukciji resnice²⁹

Če se vrnemo k drugi zgodbi, v kateri pripovedovalka Micka Miškulnik piše o dojetju šolskega vsakdanjika z otroške perspektive, lahko upravičeno vprašamo, ali se je res vse tako dogodilo, ali pa je pripovedovalka ustvarila novo, zanjo pomembno resnico in šolski vsakdanjik interpretirala z dojetjem odrasle osebe. Zgodba na vsak način izpove, kakšen obraz naj bi za pripovedovalko imela resnica.

Pripovedi seveda niso objektivne, lahko se izkažejo tudi kot neresnične, če jih primerjamo z drugimi pripovedmi ali viri. Zato je treba vprašanje objektivnosti obravnavati drugače. Ni namreč naloga raziskovalca, da se priključe do objektivne resnice; njegova naloga je, da pripovedi sprejme kot pripovedovalčeve resnice. Za pripovedovalce je namreč njihova resnica ravno tako resnična kot t. i. objektivna resnica, ki je konec koncev konstrukt.

Subjektivne resnice so pri opisovanju dogodkov pomemben kazalnik za nastajanje novih realnosti, ki jih pripovedovalci ustvarjajo s svojimi zgodbami. Nove resnice (in s tem nove realnosti) se npr. v družini, v narodni skupnosti pripovedujejo kot veljavne resnice, čeprav večkrat upoštevajo le pol resnice ali pa samo določene vidike gledanja na posamične dogodke. Kljub temu pa obstajajo kot zgodovinske, družinske *resnice*.

Autobiografsko metodo označujejo kot subjektivni pogled ali kot osebno interpretacijo dogodkov v nasprotju s splošno veljavnimi spoznanji. S tem je tudi določena funkcija ustnih pričevanj: potrdile ali ovrgle naj bi splošno veljavne resnice. Ker so vsa pričevanja subjektivno *resnična*, raziskovalci iz gradiva lahko črpajo predvsem informacije o tem, kako subjektivne resnice postanejo kolektivne resnice ali pa narobe – ne postanejo njihov del.

Namesto sklepa

Božič v taborišču: zgodovinarji o etnologiji ali etnologi o zgodovini

Če se vrnemo k besedilu o božiču v taborišču, bi povsem splošno lahko ugotovili, da je geslo božič tema za etnologue, geslo taborišče za zgodovinarje, geslo »božič v taborišču« pa združuje obe vеди. Zgodovinarjevo izhodišče so zunanje zgodovinske

²⁹ Glej tudi poglavje o kritiki virov v knjigi M. Ramšak, *Portret glasov...*, 97–118.

okolščine, informacija o vsakdanjem življenju, v tem primeru o praznovanju božiča v taborišču, pa razširja zgodovinski pogled. Etnolog začne pri praznovanju božiča in ga postavi v zgodovinski kontekst (vojno) – pot je torej nasprotna. Na tej poti se bosta zgodovinar in etnolog srečala, vprašanje je, ali jo bosta prehodila skupaj ali ločeno.

«Božič v taborišču» je metafora za načelno vprašanje, kako ravnati z vse močnejšo zahtevo po interdisciplinarnosti, ki odpira raziskovalna polja lastne vede tudi drugim vedam. Ali naj etnolog svoja etnološka spoznanja razširi za zgodovinsko zavest in narobe, ali naj si zgodovinar osvoji osnovna etnološka spoznanja? Ali naj raziskujeta ločeno isti predmet in spoznanja združita? Ali naj sploh delujeta ločeno? Ali je smiselno razširjati raziskovalna polja v nedogled? Ali bo razvoj šel po nasprotni poti in se bodo vede vrnile k svojim «klasičnim predmetom»? Odgovorov je več, hkrati nimamo odgovora, saj pot šele iščemo. Odgovori pa bodo najbrž mogoči šele po prehojeni poti.

V besedilu o božiču v taborišču je za zgodovinarje in etnologue nekaj stičnih točk, ena teh je vprašanje vsiljevanja nemškega božiča, torej poskusa prevzgoje praznovanih navad na eni strani in vztrajanje pri domačem načinu praznovanja na drugi strani. Zgodovinar bo vztrajanje poimenoval «upor», etnolog «moč tradicije». Najverjetneje je torej, da bosta zgodovinar in etnolog šla po vzporedni poti.

Na širitev tematskega kanona v posamičnih vedah (etnologija, zgodovina, sociologija, literarna zgodovina itn.) so tudi vplivale t. i. kulturne študije (*cultural studies*),³⁰ ki so se razvijale v anglo-ameriškem prostoru in od 60. let 20. stoletja preusmerile pogled na kulturo nižjih plasti, obrobni skupin itn. Omenjeni razvoj je odprl razpravo o pomenski širitvi pojma kultura,³¹ danes pa je njegova vsebina tako široka, da lahko trdimo, da kultura obsega prav vse. Vzporedno se je pomensko širilo disciplinirano področje etnologije, zgodovine, literarnih ved, sociologije itn.

Recepcija v nemškem prostoru je bila pozna in je opazna od 80. let 20. stoletja, v nekaterih vedah pa so začeli razpravljati o preusmeritvah na podlagi spoznanj področja kulturnih študij. Etnologi so nadomestili pojem «*Volkskunde*» (narodopisje) s pojmom «*empirische Kulturwissenschaft*» (empirična znanost o kulturi),³² socialni zgodovinarji so začeli razpravljati o svoji vedi kot «*historische Kulturwissenschaft*» (historična znanost o kulturi).³³ Avtobiografska metoda je našla svojo pot v omenjenem razvojnem toku.

V slovenskem prostoru je zbirka *Tako smo živeli* pospešila razprave o avtobiografski metodi: strokovnjaki so jo obravnavali na mednarodnem simpoziju v okviru Zablatnikovih dnevov leta 1997 v Tinjah³⁴ in na okrogli mizi o avtobiografski metodi leta 1999, ki jo je organiziral Historični seminar ZRC SAZU,³⁵ avtobiografska metoda pa se je močno razvijala v etnološki vedi.

Kako se bo avtobiografska metoda uveljavljala v etnoloških in zgodovinskih razpravah v bodoče, je odprto vprašanje. Ker pa so avtobiografije postale prava modna smer tudi

³⁰ G. Turner, *British Cultural Studies. An introduction*, New York in London 1990.

³¹ V nemškem prostoru se je uveljavil pojem «*erweiterter Kulturbegriff*».

³² H. Bausinger, *Volkskunde als empirische Kulturwissenschaft*, Velber 1987.

³³ R. Sieder, *Sozialgeschichte auf dem Weg zu einer historischen Kulturwissenschaft? v: Geschichte und Gesellschaft* 20: 445–268.

³⁴ *Vrednotenje življenjskih pričevanj. Zablatnikov dan in mednarodni simpozij. 24.–25. 5. 1997, Tinje/Tainach*, obj. v (ur.), *Vrednotenje življenjskih pričevanj* 32–51.

³⁵ Avtobiografska metoda – pogovor o njeni uporabnosti v različnih znanstvenih disciplinah in tematskih sklopih. Okrogla miza v okviru historičnega seminarja ZRC SAZU, 10.5.1999. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 39, 1999, št. 3–4: 2–75; gl. tudi M. Ramšak, *Portret glasov...*, op. 18, 79–80.

zunaj znanstvenih raziskav, lahko pričakujemo, da bodo etnologi in zgodovinarji morali razpravljati tudi o takšnem gradivu kot viru za svoje raziskave, saj so prav tako dokument sodobnega časa. Če bo razvoj ubral to pot, se bo verjetno pojavilo tudi vprašanje, ali vede niso zašle predaleč od svojih bistvenih nalog, in oglasili se bodo raziskovalci, ki bodo zahtevali »disciplinirane« raziskave, torej raziskave v smislu tradicij posameznih disciplin.

Summary

«Stories» for Ethnology and History. Biographies of Carinthian Slovenes

The paper examines the shift in focus of historiographic methods toward personal narratives. Contemporary historians are more than ever interested not in the ruling classes but in the «history of everyday people», their experiences and actions. By having discovered everyday life history has considerably broadened its scope of research.

The discussion about the importance of rhetoric and narration in historical disciplines opens up certain questions also for ethnology which considers personal narrations an important source. Historians and ethnologists have now found common ground, the so-called everyday history, which is also termed the culture of everyday. Yet neither all historians nor all ethnologists agree on this point. There are some historians who do not view the research of everyday history as a serious scientific discipline, and in German-speaking countries some refer to it as *die fröhliche Wissenschaft* (merry science). There are also some ethnologists who do not comprehend this shift of focus in historic disciplines or in ethnology.

The article examines a series of publications titled *Tako smo živeli – Življenjepisi koroških Slovencev* (This Is How We Used to Live – Autobiographies of Carinthian Slovenes). Eleven books were published between 1993 and 2003. The series tries to answer the question about the usefulness of written autobiographies for interdisciplinary research. Despite an enviable number of published autobiographies in the *Tako so živeli* series there have been but several attempts at an analysis of these stories. An international conference titled *Vrednotenje življenjskih zgodb* (Evaluation of Life Stories) and organized by Slovenski narodopisni inštitut Urban Jarnik (Urban Jarnik Slovene Ethnographic Institute) took place in Tainach, Austria (Tinja in Slovene) in 1997. In her 2000 doctoral thesis Mojca Ramšak analyzed life stories in ethnological research. She discussed vital questions that pertain to obtaining and interpreting autobiographic material. When analyzing ethnological themes of five books from the *Tako smo živeli* series she had used autobiographical data as a primary source for her research topic.

Historical research in Carinthia focused primarily on certain select historic themes, for instance the deportation of Slovene families to German concentration camps, or the resistance. But the question of how may historians benefit from the *Tako smo živeli* publications may be answered only by first defining historiography and its object of research. When viewed in a broader sense that includes the history of everyday life the boundaries between ethnology and history cease to exist: both disciplines can utilize the entire data material.

The author also discusses further possibilities for text analysis, maintaining that both the contents as well as the style of narration in autobiographies merit an analysis. Since a detailed narrative analysis can benefit neither ethnological nor historic research the author suggests that only certain aspects, those that complement the thematic analysis, should be considered. She uses an example of the relation (communication) between an individual and his or her environment. This relation is reflected in the text, for instance in direct or indirect manner of speaking, in cited words that may be in dialect or whose origin is German, in descriptions of nonverbal communication, etc. When writing down life stories from the *Tako smo živeli* series a researcher needs to be equally attentive to the manner in which narrators form their life stories. Just as important is their choice of words. It is true that these words cannot be preserved in their authentic form when

such life stories are put on paper, but researchers try to preserve as much information about the narrator's original narrative as possible.

The narrative structure of life stories that have been recorded on paper differs from the one in spoken narratives. Once the story has been written down it reveals how both the narrator and the recorder of the story consciously build the narrative, interpret it, and bring it to its conclusion. The narrator's life story ceases to be a *report* and becomes a *message* for his or her family or for the entire community or nation. When such data is used for scientific purposes one must consider both aspects, the text as a *report* and the text as a *message*.

In the conclusion of her paper the author discusses the ever-growing demand for interdisciplinary research. The expansion of themes in different disciplines such as ethnology, history, sociology, literary history, etc. has been very much influenced by Anglo-American *cultural studies* that since the 1960's started to focus on the culture of lower classes and marginal groups. The concept of culture has now become so broad that it encompasses practically everything; in the future we may well see the return to traditional topics of each discipline.